

УДК 378.881

КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД У НАВЧАННІ МОВИ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Євграфова А.О.

Сумський державний університет, м. Суми, Україна

У статті розглядаються поняття й терміни прагмалінгвістики, які екстраполюються на комунікативний підхід у методиці навчання мови.

Ключові слова: комунікація, прагмалінгвістика, термін, комунікативна компетенція

Актуальність. Орієнтація на мовленнєвий підхід в опануванні української мови потребує висвітлення наукових основ методики, системи понять і термінів, які б слугували опорою, фундаментом і в той же час показником рівня її розвитку. Ця проблема є актуальною для сучасної методики української мови.

Мета цієї статті – репрезентувати найважливіші поняття сучасної методики української мови, що стосується організації мовленнєвої діяльності учнів, студентів; наскільки можливо, систематизувати їх, визначити ці поняття і дати кожному з них лаконічну довідку.

Постановка проблеми. Починаючи з 60-70 рр. ХХ ст., як у зарубіжній, так і в вітчизняній лінгвістиці відмічається загальна тенденція – “зміщення інтересів вчених від вивчення мови як формальної системи, яка абстрагована від умов її використання, до дослідження мови як засобу комунікації, який здійснюється у соціальному контексті” (Михальская А. К. Практическая риторика и её теоретические основания. – М., 1989. – Ротапринт. С. 19). Такий аспект отримав назву лінгвопрагматичного або прагмалінгвістичного. Виникнення лінгвопрагматики пов’язують з діяльністю лінгвістів-філософів Оксфордської школи (Дж. Остина, Дж. Серла та ін.), зокрема з появою у 1969 книги Дж. Серля “Мовні аспекти. Нарис філософії мови”.

Формування нового напрямку у лінгвістиці здійснювалося, відповідно, на основі теоретичних досліджень на різних мовних рівнях, особливо на синтаксичному (Г. А. Золотова. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М., 1982; Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. М., 1976), а також праць загального спрямування (Языковая деятельность в аспекте лингвистической прагматики. – М., 1984; Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. К., 1999; Радзівська Т. В. Текст як засіб комунікації. – К., 1993; Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К., 1999; Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму. – К., 2000).

Окремо слід сказати про “Основи комунікативної лінгвістики” Бацевича Ф. С. Це перший в Україні підручник, у якому з позицій сучасної науки про мову систематизовано розглянуто найактуальніші проблеми комунікативної лінгвістики, розкрито її предмет, завдання, категорії, методологію, загальні закони спілкування за допомогою мови, організацію засобів мовного коду, вплив на мову психічних,

соціальних, культурних чинників тощо. Враховано найновіші гіпотези, що сформувалися в межах когнітивної лінгвістики, прагмалінгвістики, психолінгвістики, теорії мовленнєвої діяльності [1].

Побудова наукової теорії завжди починається із введення строгих і точних визначень.

При утворюванні понятійно-термінологічного апарату методики, спробі подивитися на нього як на систему пропонується декілька підстав для класифікації. Термін – за джерелом вживання. У межах цієї групи відокремлюється три групи понять і термінів: 1) поняття і терміни, що припадали у вжиток з базових наук – дидактики, теорії виховання, педагогічної психології; 2) поняття і терміни, взяті методикою із лінгвістичного словника, а також із суміжних з лінгвістикою наук: психолінгвістики, прагмалінгвістики; 3) суто методичні поняття і терміни [3, с. 7]. Інші класифікації ґрунтуються на засадах, які не є суттєвими для нашої концепції.

Поняття, що формують наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні української мови, запозичені методикою із загальної теорії комунікації та суміжних з лінгвістикою наук.

Нова орієнтація – комунікативне спрямування у навчанні мови – відбивається у сучасній термінології. До фундаментальних категорій, які мають місце при вживанні мовленнєвого підходу у навчанні мови, слід віднести, по-перше, поняття комунікації, яке є базовим як у семантичному плані, так і при утворенні похідних від нього слів (комунікативний, комунікант, комунікатор), а також у термінологічних словосполученнях із словом комунікативний (лінгвістика, метамодель, стратегія, середовище, канал, конфлікт, самоконтроль, статус, шум та ін.) [5, с. 234-243] та мета, подія, функція мови, акт, зміст, ефект, крок, потенціал [6, с. 186].

Нині в науці існує сотня визначень комунікації. Ще в 70-х роках ХХ ст. Ф. Данк у статті про поняття комунікації зафіксував 95 дефініцій і згрупував їх у 15 категорій. [Dance F. The Concept of Communication // Journal of Communication. – 1970. – №20. – P.201-210].

Польська дослідниця Х. Валінська де Хайкбейл у 1975 р. у своїй докторській дисертації “Поняття комунікація в американській теорії масової комунікації” зафіксувала понад 200 дефініцій, що віднайшла в американській літературі, і виділила в них 18 семантичних (значенневих) категорій. Польський комуніколог Т. Гобан-Клас у своєму підручнику “Засоби масової комунікації і масова комунікація” наводить сім типових визначень комунікації [Goban – Klas T. Media i Komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu. – Warszawa. 1999]:

- 1) комунікація як трансмісія (трансляція, передача) інформації, ідей, емоцій, умінь;
- 2) комунікація як розуміння інших, коли ми й самі прагнемо, щоб нас зрозуміли (комунікація як порозуміння)
- 3) комунікація як вплив за допомогою знаків і символів на людей;
- 4) комунікація як об'єднання (створення спільноти) за допомогою мови чи знаків;
- 5) комунікація як взаємодія за допомогою символів;
- 6) комунікація як обмін значеннями між людьми, які мають спільне в сприйманні, прагненнях і позиціях;
- 7) комунікація як складник суспільного процесу, який виражає групові норми, здійснює громадський контроль, розподіляє ролі, досягає координації зусиль.

Таким чином, термін комунікація вживається на позначення засобів зв'язку взагалі.

Під комунікацією розуміють такий механізм, завдяки якому людські стосунки можуть існувати й розвиватися, тобто будь-які символи розуму, разом із засобами передачі їх у просторі й часі [4, с.9].

Наведене тлумачення комунікації виражає поняття, яким послуговуються в основному науковці та фахівці.

Спілкування – теж цілеспрямований, соціально зумовлений процес обміну інформацією між людьми в різних сферах діяльності. Термінологічно й по суті, виходячи із психології й соціології, спілкування й комунікація не є синонімами хоча б тому, що спілкування обов'язково передбачає зворотню реакцію співрозмовника, в той час як комунікація – це перш за все передача інформації, спрямованої в один бік. Оскільки спілкування є процесом суто “людським”, то функцій у неї значно більше, ніж у комунікації. Наприклад, Ф. Бацевич розглядає такі функції спілкування: контактну, інформаційну, спонукальну, пізнавальну, емотивну, впливову й налагодження стосунків, а саме спілкування може бути міжособистісним, мовленнєвим, соціально орієнтовним, фактичним, формальним [1].

У зв'язку з новим напрямом починають опрацьовуватися категорії, які мають місце при мовленнєвому підході при навчанні мови. Цей аспект потребує осмислення перш за все такого поняття, як комунікативна компетенція [2].

Комунікативна компетенція (КК) – вміння правильно використовувати мову у різних соціально детермінованих ситуаціях. Здатність людини до спілкування може виявитися в одному, декількох або всіх видах мовленнєвої діяльності. КК засвоюється у процесі природної комунікації або спеціально організованого навчання. КК – це якість мовленнєвої діяльності особистості. КК обумовлена знанням мови (лексики і граматики) та вмінням використовувати його у мовленні. Іншими словами, КК – це володіння мовою, правильне використання мовної системи в умовах комунікації. Знання мови передбачає вміння створювати різні типи мовлення й залежить від суб'єктивних моментів – особистості мовця з його рівнем правильності всього того, що він утворює у процесі говоріння, рівнем інтеріоризації, рівнем насиченості, рівнем адекватності вибору і синтезу.

КК розповсюджується як на рідну, так і чужу мову й формується із декількох складових, серед них можна виділити мовну компетенцію (МК), предметну компетенцію (ПК), прагматичну компетенцію (ПГК) та лінгвістичну компетенцію (ЛК).

МК охоплює знання всіх одиниць мови і правил породження мовлення. Мовний інвентар буде використовуватися для створення синтаксичних одиниць починаючи з речення й завершуючи більш складними одиницями, які слугують для розкриття мікротеми і, в цілому, передачі інформації. При цьому необхідно володіти граматикою в їх динамічному використанні (застосуванні). Знання граматики у відокремленні від породження одиниць комунікативного призначення може стати лише базою для здійснення актів спілкування.

Таким чином, МК має двосторонній характер, вона об'єднує мову і мовлення і характеризує особистість як людину, яка володіє мовою тільки на основі знань одиниць всіх рівнів мови та вмінні користуватися мовою на основі граматичних правил.

ЛК, на відміну від мовної, демонструє характер знань, які відносяться до лінгвістики як науки. Цей аспект реалізується тими особами, які спеціально займаються лінгвістикою. При цьому наука про мову студіюється цілеспрямовано, по розділах,

передбачається розгляд синхронного та діахронного підходів, а також засвоєння лінгвістичних дисциплін різного спрямування – як загальнотеоретичних, так і прикладних.

Процес навчання мови як діяльності не потребує знань у такому обсязі.

Предметна компетенція (ПК) являється невід'ємною складовою комунікативної компетенції.

Мова, будучи унікальним феноменом, фіксує у словах предмети оточуючого світу і тим самим породжує у свідомості мовця асоціації із зовнішнім світом та абстрактні поняття. Кожний предмет, названий словом, при цьому членуванні світу на частини є глибоко національним явищем. Тому поняття "предметна компетенція" стає особливо актуальним при опануванні іноземної мови. ПК складається на основі активного володіння лексичним матеріалом в тій чи іншій галузі знань. ПК створюється цілеспрямованим відбором лексики за темами, сферами вживання, на основі відбору текстового матеріалу, а також ситуативно обмеженої лексики. Концентрування словникового матеріалу за визначеними темами створює передумови для активного володіння мовою. При відборі матеріалу важливим є врахування частотності вживання слів та його тематичне спрямування. В останньому випадку позитивну роль може відіграти ідеографічний словник. Предметна компетенція фахівця у тій чи іншій галузі знань включає терміни, поняття, весь арсенал лексичних засобів, які забезпечують професійне спілкування. Для оволодіння ПК при навчанні іноземної мови суттєвим є знання країнознавчого характеру.

Прагматична компетенція (ПГК) – це здійснення мовленнєвої діяльності, обумовлене комунікативними цілями. ПГК, будучи базисною складовою комунікативної компетенції, передбачає, що той, хто говорить чи пише, не тільки здатен спілкуватись, але й може реалізувати будь-яке висловлювання. При цьому оцінюються умови, за яких здійснюється акт говоріння (слухання, писання), статус мовленнєвих осіб, об'єкт обговорення, тобто немовна сфера. А з іншого боку, ПГК – вибір потрібних форм, у тому числі й варіантних, вибір типу мовлення (ситуативний діалог, диспут, дискусія), врахування функціонально-стильових різновидів.

Як зазначилося вище, комунікативна компетенція утворюється із декількох складових: мовної компетенції, предметної компетенції, прагматичної компетенції та лінгвістичної компетенції, – кожна з яких має "своє коло повноважень", і вони всі разом формують комунікативну компетенцію [лат. *competentia* – *competere* – досягати; відповідати, прагнути], яка відповідає вищому ступеню володіння мовою. Таким чином КК – система знань про правила мовної комунікації, що складається із знань моделей комунікативної поведінки, знання мовного етикету, шаблонів спілкування. До них належать, наприклад, знання про національно-ментальну та ритуальну специфіку спілкування, його соціальну зумовленість, стилістичні нюанси, ситуативно-тематичні вимоги тощо. Найважливішу роль відіграють тут процедурні знання, знання сценаріїв розгортання комунікативних ситуацій, тактики мовленнєвої поведінки [6, с. 185].

Переводячи розглянуті дефініції у методичному площину, результати навчання можна поділити на знання, вміння і навички та компетенцію. Компетенція – це вже найвищий рівень у цій ієрархії знань, сума яких дає змогу фахово розв'язати проблеми, які входять у сферу діяльності тієї чи іншої особи, і самостійно оцінювати свій доробок. Говорячи про комунікативну компетенцію, мова йде про спілкування, яке синхронізує життя суспільства у часі та просторі; тобто це є спілкування за різними темами

КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД У НАВЧАННІ МОВИ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

(політичне, наукове, побутове, релігійне, філософське, навчально-педагогічне, виховне), за різною метою (ділове, розважальне), за різною мірою офіційності (офіційне, неофіційне), за мірою контрольованості (формальне, неформальне), за кількістю співрозмовників (міжособистісне, комунікація в межах малої мовної групи, публічне, масове) і т. ін. Вправність підтримувати мовлення у всіх сферах суспільного життя і становить комунікативну компетенцію.

Висновки. Розглянуті терміни обслуговують галузь комунікативної лінгвістики і є базовими для теоретичних узагальнень та систематизації понять цієї сфери. У цілому перелік термінів не є остаточним. Терміни можуть бути адаптовані до впровадження їх у навчальний процес.

Список літератури

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Видавничий центр "Академія", 2004. – 344 с.
2. Изаренков Д. И. Базисные составляющие коммуникативной компетенции и их формирование на продвинутом этапе обучения студентов-нефилологов // Русский язык за рубежом – 1990. – № 4. – С. 54-60.
3. Львов М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка. – М.: Просвещение, 1988 – 239 с.
4. Різун В. В., Непийвода Н. Ф., Корнєєв В. М. Лінгвістика впливу. – К.: Київський університет, 2005. – 147 с.
5. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава. Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
6. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики – К.: АртЕк, 1998. – 335 с.

Евграфова А.А. КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД В ОБУЧЕННІ ЯЗЫКУ: ТЕРМІНОЛОГІЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статті розглядаються поняття і терміни прагмалінгвістики, які екстраполюються на комунікативний підхід в методику навчання мови.

Ключевые слова: комунікація, прагмалінгвістика, термін, комунікативна компетенція

Yevgrafova A.A. COMMUNICATION APPROACH TO TEACHING LANGUAGE: TERMINOLOGICAL ASPECT

The article deals with the notion and terms of linguistic pragmatics which extrapolate on communicative approach in methods of teaching language.

Key words: communication, linguistic pragmatics, term, communicative competence

Поступила до редакції 15.03.2007 р.